

حمایت از حقوق کودکان نسل آلفا در فضای سایبر؛ با تأکید بر نقش دولت و نهاد خانواده

محمد مهدی سیدناصری^۱

^۱ دکتری حقوق بین الملل عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی، دبی، امارات متحده عربی
sm.snaseri@gmail.com

چکیده

امروزه دنیای انسان‌ها متفاوت از گذشته و تحت تأثیر شگفت‌انگیز فناوری و پیشرفت اداره می‌شود. باید گفت این تکنولوژی است که به صورت کلان روایت دنیای ما، با پیشرفت‌های شگرف، زندگی بشری را دچار تغییرات فوق‌العاده کرده است. این در حالی است که عرصه‌های مختلف زندگی کودکان نیز تحت تأثیر گسترش لحظه‌ای محیط دیجیتال، ابعاد جدیدی یافته است. همه‌گیری بیماری کرونا و استفاده‌ی بیشتر از فضای مجازی در تولید، انتشار و انتقال اطلاعات آموزشی و سرگرمی، سطح دسترسی بر محتوای برخاسته برای اقشار مختلف جامعه از جمله کودکان را افزایش داده است. این عوامل و بیش از آن سبب شده تا آدمی نظاره‌گر تولد نسلی باشد که از کودکی با پیشرفت اینترنت و فناوری در زندگی روبه‌روست و در عین حال، این شرایط بستری برای محدود شدن یا نقض حقوق افراد از جمله کودکان را ایجاد کرده است. در این فضا، موضوع صیانت از حقوق کودکان و نوجوانان در فضای مجازی، مسئله‌ای در خور توجه است که باید از سوی دولت‌ها مورد حمایت ویژه قرار گیرد و ابعاد تکالیف دولت‌ها در حمایت از حقوق کودکان وضوح بیشتری بیابد. در همین راستا نظریه‌ی تفسیری شماره‌ی ۲۵ کمیته‌ی حقوق کودک سازمان ملل متحد مصوب ۲۰۲۱، که با عنوان حقوق کودکان در محیط دیجیتال صادر شده است، به تعیین مفاهیم و چارچوب‌ها در این زمینه پرداخته است. در همین زمینه، این سؤال مطرح می‌گردد که از منظر حقوق بین‌الملل چه تکالیفی بر عهده‌ی دولت‌ها در حمایت از کودکان در فضای سایبر در دسترس است؟ پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر نوع پژوهش، توصیفی - تحلیلی است که با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و بررسی طیف وسیعی از اسناد و رویه‌ها و سایر آثار پژوهشی، مطالب، جمع‌آوری و تحلیل شده‌اند. توجه به تکالیف دولت‌ها در حمایت و صیانت حقوق کودکان در فضای سایبر در سطح بین‌المللی و داخلی ضروری است. تفسیر عمومی شماره‌ی ۲۵ منتشره در تاریخ ۲۱ مارس ۲۰۲۱ میلادی، توسط کمیته‌ی حقوق کودک سازمان ملل متحد، به چگونگی اعمال پیمان‌نامه‌ی حقوق کودک توسط دولت‌ها در حوزه‌ی دیجیتال پرداخت. هدف کمیته از این تفسیر عمومی، ارائه‌ی راهبرد برای تقنین و سیاست‌گذاری در زمینه‌ی تحقق تعهدات دولت‌ها در چارچوب پیمان‌نامه حقوق کودک و پروتکل‌های اختیاری آن در پرتوی فرصت‌ها، مخاطرات و چالش‌های محیط دیجیتال بود. به بیان بهتر، امروز با تفسیر عمومی این کمیته، حقوق کودک نه تنها در محیط آفلاین بلکه در محیط دیجیتال و برخاسته نیز تضمین می‌شود.

کلمات کلیدی: حقوق، کودک، تکنولوژی، تکالیف، صیانت، دولت‌ها.

۱ مقدمه

با توجه به سرعت پیشرفت تکنولوژی‌های دیجیتال و نفوذ فضای مجازی^۱ در زندگی انسان‌ها، فرصت مقاومت جوامع در مقابل پدیده‌های جدید از بین رفته است و همه‌ی جوامع در مدت کوتاهی در مسیر جریان قرار گرفته و آن را می‌پذیرند و این همان روند جهانی شدن است که اجتناب ناپذیر به نظر می‌رسد. امروزه محیط دیجیتال چنان با زندگی انسان‌ها عجین شده است که در عرصه‌ی فرهنگ و ارزش‌ها، خود را به عنوان مبنای‌ترین پایه و ستون شکل‌گیری نظام اجتماعی نشان می‌دهد و می‌توان گفت تکنولوژی‌های مدرن از مرزهای جغرافیایی گذشته و به عمق مرزهای ارزشی، فرهنگی و نظام‌های اجتماعی نفوذ کرده، تأثیر گذاشته و آدمی در مقابل این امر پویا و رونده راه فراری ندارد.

به عقیده‌ی بسیاری از کارشناسان یکی از مهم‌ترین اقشاری که در مواجهه با محیط دیجیتال در معرض خطرات و تهدیدات مختلف قرار دارند، کودکان هستند. امروزه اهمیت و تأثیر رسانه‌ها و سرگرمی‌های مجازی در شکل‌دهی افکار و رفتار کودکان تأثیری عمیق است که می‌تواند جوامع را تحت تأثیرات مثبت و منفی خود قرار دهد. هم‌اکنون دسترسی آزاد و آسان کودکان به دنیای اینترنت چنان افزایش یافته که ساختارهای اجتماعی جدیدی حول این فضا در حال شکل‌گیری است که باعث افزایش سرعت تغییرات و به هم خوردن نظم سنتی در آموزش و پرورش کودکان شده است. البته در کنار همه‌ی این پیشرفت‌ها، همه‌گیری کرونا و قرنطینه‌ی عمومی، نیز به روند تحولات دیجیتال شتاب بخشید و کودکان، بیش از پیش غرق در محیط دیجیتال شده و رد پای تکنولوژی در زندگی آن‌ها پررنگ‌تر و جدی‌تر شد. حقیقت این است که هم‌اکنون بشر شاهد تولد نسلی دیگر از نسل زد^۲ یا نسل نت^۳ است که تقریباً بین سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۰ میلادی متولد شده‌اند و از کودکی شاهد پیشرفت اینترنت و کاربرد ابزارهای هوشمند در زندگی هستند. در واقع کودکان را که به‌موجب سن کم و استفاده زیاد از اینترنت «بومیان دیجیتال» نامیده‌اند، اینترنت را به‌عنوان ابزاری برای یادگیری، برقراری ارتباط، به اشتراک‌گذاری اطلاعات و مشارکت در زندگی اجتماعی به کار می‌برند و استفاده از اینترنت و فضاهای آنلاین، زندگی آن‌ها را تحت تأثیرات بسیار قرار داده و در کنار فضایی که برای خودباوری و پیشرفت آن‌ها ایجاد کرده است، چالش‌های زیادی در حوزه‌های مختلف نیز ایجاد می‌کند.

با توجه به این که اهمیت و تأثیر منفی رسانه‌ها و سرگرمی‌های دیجیتال و دنیای مجازی در کودکان بر کسی پوشیده نیست، موضوع جدی حمایت از حقوق کودکان در برابر این فناوری شگفت و پر قدرت یکی از مباحث علمی و اجتماعی مهم این روزهاست. به بیان دیگر دستاوردهای بشری، فرصت‌های جدیدی را برای تحقق حقوق کودکان در این فضا به وجود آورده است که باید از سوی دولت‌ها مورد توجه قرار گیرد. در این فضا با توجه به گستردگی دامنه‌ی آن، مخفی بودن هویت کاربران، سرعت بالا و فرامرزی بودن، فقدان مکانیزم اعمال صلاحیت و نظارت دولت‌ها می‌تواند بر حوزه‌ی شناخت و ادراک کاربران تأثیر عمیقی گذاشته و همه‌ی افراد به خصوص کودکان و نوجوانان را با خطرات خاصی مواجه کند. از همین رو صندوق بین‌المللی حمایت

^۱ Cyberspace

^۲ Z generation

^۳ متولدان ۱۳۷۴ تا ۱۳۹۱ خورشیدی، به‌عنوان بومیان دیجیتال شناخته می‌شوند؛ نسلی که از ابتدای تولد، با اینترنت و رسانه‌های اجتماعی همزیستی داشته‌اند و از این‌رو، انتظار می‌رود که الگوهای رفتاری آنان با نسل‌های پیشینشان متفاوت باشد.

از کودکان (یونیسف) در جدیدترین گزارش خود در ژانویه ۲۰۲۳ با عنوان چشم‌انداز حقوق کودکان در سال ۲۰۲۳ میلادی، نقض حقوق کودکان در محیط دیجیتال (اینترنت) و شکاف دیجیتال را یکی از چالش‌ها و بحران‌های بزرگ زندگی کودکان در سال ۲۰۲۳ اعلام کرده است. حال این پرسش‌ها مطرح است که تعریف کودک چیست و یک کودک در محیط دیجیتال با چه خطرات و تهدیداتی مواجه است؟ چه ساز و کارهای فنی، قانونی و ساختاری در عرف بین‌المللی و داخلی برای حمایت از کودکان در محیط دیجیتال در دسترس است؟ رویه‌ی دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی و جامعه‌ی مدنی در صیانت از حقوق کودک از یک‌سو و حفظ جریان آزاد اطلاعات و آزادی بیان از سوی دیگر چگونه بوده است؟ نقش نهاد خانواده در الگودهی مناسب به کودک در محیط دیجیتال و عدم استفاده‌ی ابزاری از او در محیط دیجیتال چگونه است؟ چه راهکارها و پیشنهادهایی برای صیانت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال وجود دارد؟

این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با بررسی اسناد، کتب و مرور مقالات علمی - پژوهشی مرتبط صورت گرفته است و به دنبال ارائه‌ی چارچوب منسجمی برای حمایت از حقوق کودکان در عصر پدیده‌های تکنولوژیک می‌باشد.

۲ روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق در این مطالعه، روش تحقیق کیفی است. تحقیق کیفی انجام عملی تحقیق در دنیای واقعی است و بسیار ظریف و عمیق مسائل را مورد شناسایی قرار می‌دهد. با استفاده از این روش می‌توان پیچیدگی مسأله‌های اجتماعی را شناسایی کرد. روش تحقیق کیفی، بیش از آنکه تعمیمی باشد، انعکاس دهنده مفاهیم ناشناخته است و در اکتشاف مسائل و نکات جدید در رابطه با موضوعات مختلف و حوزه‌هایی که کمتر بدان توجه شده و کمتر بسط داده شده است، کاربرد دارد. در تحقیق کیفی محقق ضمن توجه به دیدگاه‌های افراد مورد تحقیق می‌کوشد تا از دیدگاه‌های آن‌ها آگاه گردد. در این روش پژوهشگر و افراد مورد تحقیق با هم رابطه متقابل برقرار می‌کنند و سرانجام این که برای جمع‌آوری داده‌های اصلی به گفته‌ها و رفتارهای قابل مشاهده افراد تکیه می‌کنند، اما در تحقیقات کمی فرآیندهای اجتماعی و ذهنی معمولاً پنهان و کشف نشده باقی می‌مانند و این همان چیزی است که تحقیقات کیفی قصد آشکار کردن آن را دارند.

۳ پیشینه پژوهش

محمدرضا رضایی والا و همکاران^۴ با بیان بررسی آسیب‌های شبکه‌های مجازی بر سبک زندگی جوانان و نوجوانان، به ویژگی‌های جوامع مدرن و تأثیر رو به رشد اینترنت در میان مردم اشاره کرده است و میزان تأثیر شبکه‌های مجازی بر زندگی نوجوانان و جوانان چه به صورت مثبت و منفی و نقش خانواده‌ها در کاهش آسیب‌های ناشی از استفاده از شبکه‌های اجتماعی را مطرح نموده است. نویسندگان ضمن پرداختن به تاریخچه اینترنت و مفهوم آن و علل گرایش جوانان به اینترنت و پدیده اعتیاد اینترنتی در نوجوانان به پیامدهای

^۴ رضایی والا، محمدرضا و دیگران، بررسی آسیب‌های شبکه‌های مجازی بر سبک زندگی جوانان و نوجوانان، مقاله ارائه شده در دومین همایش بین‌المللی و چهارمین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ۳۰ آذر ۱۳۹۶.

آن اشاره کرده و در نهایت به موارد آسیب‌زا پرداخته‌اند. به نظر می‌رسد نگاه به این پژوهش صرفاً از منظر آسیب‌های اجتماعی بوده و در زمینه مفاهیم و مبانی حقوقی سخنی به میان نیاورده است. همچنین سیدناصری و شاه محمدی^۵ در پژوهشی بیان داشته، گسترش لحظه‌ای محیط دیجیتال در ابعاد مختلف زندگی کودکان امروز ایفای نقش می‌کند. در کنار آن با افزایش استفاده از فضای مجازی که نقش مؤثری در تولید، انتشار و انتقال اطلاعات آموزشی و سرگرمی داشته است، سطح دسترسی به محتوای برخط برای اقشار مختلف جامعه از جمله کودکان افزایش پیدا کرده است. در عین حال، این شرایط بستری برای محدود شدن یا نقض حقوق افراد علی‌الخصوص کودکان نیز ایجاد کرده است؛ زیرا کودکان امروز زمان زیادی را برای فعالیت‌های آموزشی، تفریحی و سرگرمی در اینترنت و محیط دیجیتال سپری می‌کنند و در معرض انواع خطرات و تهدیدات نیز قرار می‌گیرند. در این فضا، موضوع صیانت از حقوق کودک و نوجوان در فضای مجازی، مسأله‌ای در خور توجه است که باید از سوی دولت‌ها و سایر نهادهای دولتی و مدنی و سایر متولیان امور کودکان مورد حمایت ویژه قرار گیرد.

همچنین نکوفر و قلاوند^۶ در پژوهشی دیگر با بیان این نکته که به دلیل گستردگی این پدیده نوظهور و بروز و ظهور چالش‌ها و بحران‌های جدیدی که در عرصه‌های مختلف اجتماعی ایجاد نموده، شناخت صحیح و شیوه‌های برخورد با این پدیده امری لازم و ضروری به حساب می‌آید. یکی از دغدغه‌های اساسی جوامع در عصر اطلاعات که جامعه ایران نیز از این امر مستثنی نبوده، مسأله اخلاق و هویت کودکان عمومی است. اخلاق و هویت کودکان اجتماعی به عنوان مجموعه‌ای از ارزش‌ها و قواعد رفتار در جامعه است. بر این اساس اخلاق و هویت کودکان اجتماعی، حوزه‌ای از فرهنگ عمومی یک جامعه را تشکیل می‌دهد که شامل عقاید، ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی جامعه محسوب می‌شود. لذا با توجه به اهمیت مقوله فرهنگ در جامعه ایران و از سوی دیگر تهدیدات و فرصت‌های موجود در فضای مجازی نویسندگان مسأله اخلاق و هویت کودکان در فضای مجازی و آثار آن را در قالب یک پژوهش علمی - مروری مورد مطالعه قرار داده‌اند.

۴ مفهوم‌شناسی

۱.۴ تعریف کودک

بر اساس تعریف ماده اول کنوانسیون حقوق کودک مصوب ۱۹۸۹، کودک به هر انسان زیر هجده سال اطلاق می‌شود، مگر اینکه طبق قانون قابل اجرا در مورد کودک، سن بلوغ زودتر حاصل شده باشد (جلالیان، ۱۴۰۰: ۴۰۴).

خردسالان و کودکان از نظر سند صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی شامل کلیه افراد کمتر از هجده سال می‌شوند که در قلمرو حاکمیت جمهوری اسلامی ایران قرار دارند. این تعریف شامل کودکان مهاجر، پناه‌جو و آواره نیز می‌شوند. پیمان‌نامه‌ی حقوق کودک نیز، کودکان تحت حمایت کنوانسیون

^۵ سیدناصری، محمدمهدی و شاه محمدی، طاهره، بررسی حقوق کودکان در دنیای دیجیتال، مجله علوم انسانی و اسلامی در هزاره سوم، دوره ۶، شماره ۲، پاییز ۱۴۰۱.
^۶ نکوفر، حسن و قلاوند، زهره، هویت کودکان ایران اسلامی، همایش ملی هویت کودکان ایران اسلامی در دوره پیش‌دبستانی، یزد، یزد، ۳۰ آبان و ۱ آذر ۱۳۹۷.

هر انسان دارای هجده سال یا کمتر از هجده سال تعریف شده است. بنابراین تعیین سن در سند یاد شده با اسناد بین‌المللی مطابقت دارد (صفاری‌نیا، ۱۴۰۱: ۱۸۶).

به‌علاوه در ماده‌ی ۳۸ کنوانسیون حقوق کودک، حضور افراد زیر ۱۵ سال در مخاصمات مسلحانه ممنوع شده است که البته این سن در پروتکل اختیاری کنوانسیون حقوق کودک در مورد شرکت کودکان در جنگ که در ۱۲ فوریه ۲۰۰۲ میلادی لازم‌الاجرا شد، به ۱۸ سال افزایش یافته است (ابراهیمی، مشرف‌جوادی، ۱۳۹۸: ۱۱۷).

با تکیه بر موارد فوق و توجه به ابعاد مختلف تعریف کودکی، نمی‌توان به طور دقیق حدود سنی کودک را مشخص کرد، اما می‌توان گفت با تکیه بر کنوانسیون حقوق کودک، پایان کودکی همان ۱۸ سال تلقی شده است و آغاز آن را می‌توان از قبل از تولد کودکان و دوره‌ی جنینی در نظر گرفت. پس دولت‌ها باید برای ایفای حق بر سلامت کودکان، علاوه بر اقدامات لازم در سطح ملی در عرصه‌ی بین‌المللی نیز فعال باشند تا کودکان از دوره‌ی کودکی، در همه‌ی جنبه‌ها، به سلامت عبور کنند (توتونچیان، سرشار، ۱۳۹۹: ۱۱۰).

۲.۴ تعریف فضای مجازی

با وجود توسعه‌ی فراگیر کاربرد و آثار فضای مجازی در سطوح مختلف زندگی بشری در عصر حاضر، تاکنون تعریف واحد و اتفاق نظری از این عبارت ارائه نشده است. با این حال می‌توان گفت فضای مجازی حوزه‌ی دیجیتال جهانی از شبکه‌های وابسته به هم و همچنین شبکه‌های تعاملی از جمله اینترنت و سایر شبکه‌های خبراتی و پردازنده‌هایی است که برای انتقال، تولید یا حفظ و حذف اطلاعات گوناگون از آن استفاده می‌شود (سلامی، شهرام، زارع اسفیدانی، زهرا، حسنی، سحر، معتمدنژاد، رویا، ۱۴۰۱: ۵).

۳.۴ آثار فضای مجازی در زندگی کودکان

حضور پررنگ کودکان در جهان فناوری و دسترسی به جریان عظیم اطلاعات و ارتباطات دارای کارکردهای مثبت و منفی بسیاری است. اما آنچه در این مجال به آن پرداخته خواهد شد تنها بخشی از تهدیدات و خطرات احتمالی است که کودکان در این فضا با آن مواجه هستند:

۴.۴ نقض حریم خصوصی

کودکان در اینترنت بخش قابل توجهی از اطلاعات شخصی خود را در محیط‌هایی چون اتاق‌های گفت‌وگو در شبکه‌های اجتماعی، سایت‌های بازی آنلاین و موارد مشابه افشا می‌کنند که جمع‌آوری غیرقانونی آن‌ها تهدیدی جدی برای حریم خصوصی آن‌ها به‌شمار می‌آید و می‌تواند زمینه‌ساز سرقت اطلاعات و پیامدهای منفی آن باشد. چرا که هرگز مشخص نیست این اطلاعات به دست چه کسانی می‌افتد و چگونه مورد استفاده قرار می‌گیرد. حتی چنین وضعیتی می‌تواند کودکان را در معرض استفاده‌های تجاری از اطلاعات آن‌ها با هدف گیری تبلیغاتی قرار دهد (شریعتی، زمانیان، خلیلی، ۱۴۰۰: ۶).

۵.۴ وابستگی به بازی‌های آنلاین و فضای سایبر

بازی‌های کامپیوتری و آنلاین سوغات تکنولوژی و مدرنیته هستند که کودکان و نوجوانان در سراسر جهان بخشی از اوقات خود را به درگیر شدن با آن‌ها می‌گذرانند. اغلب این بازی‌ها دارای صحنه‌های خشن و مهیج هستند و تداوم بازی با آن‌ها کودک و نوجوان را به خود وابسته می‌کنند. با آماری که از کودکان و نوجوانان به دست آمده درصد قابل توجهی از آنان به نوعی اعتیاد یعنی اعتیاد به بازی‌های کامپیوتری دچار شده‌اند. این سرگرمی‌های آنلاین با استفاده از تصاویر پرتحرک و صداهای مهیج، دنیایی از هیجان و خشونت را مهیا می‌کنند و استرس ناشی از آن‌ها منجر به شکل‌گیری رفتارهای پرخاشگرانه در کودکان و نوجوانان خواهد شد. کودکان و نوجوانان با گذراندن ساعت‌های زیاد در بازی‌های کامپیوتری و آنلاین از فعالیت‌هایی که به حفظ سلامت جسمی و تناسب‌اندام آنان کمک می‌کند، دور می‌مانند.

مشغولیت زیاد به این بازی‌ها منجر به اختلال در سیستم عصبی، دردهای عضلانی، بی‌حسی در دست‌ها و آسیب به شبکه‌ی بینایی به دلیل تمرکز زیاد خواهد شد^۷، چاقی و اضافه وزن نیز از پیامدهای این وابستگی تلخ به ابزار دیجیتال است. در کنار آن بازی‌های سه‌بعدی رایج با هدهست‌های واقعیت مجازی با ایجاد دنیایی انتزاعی در ذهن کودکان سبب افت شدید تحصیلی در آن‌ها خواهد شد.

۶.۴ تهدیدات ناشی از حضور در فضای سایبر

در محیط دیجیتال که امروزه از هر سه کاربر فعال آن یک نفرشان کودک است تهدیدهای پرشماری برای کودکان در زمینه‌های مختلف وجود دارد که می‌توان از مهم‌ترین آنان به چهار بخش عمده اشاره کرد:

۱. بخش خشونت از طریق بازی‌های رایانه‌ای که روح و روان کودک را تهدید می‌کند؛
۲. بخش فحشا و فساد که به نوبه خود بی‌بندوباری، پورنوگرافی^۸ و هرزه‌نگاری را در کودک افزایش می‌دهد؛
۳. بخش استفاده از مواد مخدر و روان‌گردان‌ها و اعتیاد به فضای سایبری در اثر استفاده بیش از حد کودکان و نوجوانان؛
۴. بخش کلاهبرداری در اثر اعتماد بی‌پایه به کاربران فضای مجازی، به‌ویژه توسط کودکان (مظلوم‌زاده، جمال‌زاده، شهابی، ۱۴۰۰: ۴).

^۷Unicef, children in a digital world, 2017:17-18.

^۸Pornography

۵ حمایت از حقوق کودکان در فضای سایبر و سازوکارهای بین‌المللی

عنصر قانونی و مبنای حقوقی برای حق دسترسی کودکان به فضای مجازی را می‌توان ماده‌ی ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی^۹ دانست. این ماده در تشریح حق آزادی بیان، بر این نکته تأکید دارد که آزادی بیان شامل آزادی تحصیل یا دریافت اطلاعات و اشاعه یا انتقال اطلاعات می‌باشد؛ خواه شفاهاً خواه به صورت نوشته یا چاپ یا هنری یا به هر وسیله‌ی دیگر که صورت گیرد. در همین راستا، ماده‌ی ۱۷ کنوانسیون حقوق کودک مقرر می‌دارد که کشورهای طرف کنوانسیون، دسترسی کودک به اطلاعات و مطالب از منابع گوناگون و بین‌المللی، خصوصاً مواردی که مربوط به اعتلای رفاه اجتماعی، معنوی یا اخلاقی و بهداشت جسمی و روحی وی می‌شود را تضمین کنند. حال با توجه به ماهیت فضای مجازی که آثاری فراگیر دارد و محدود به مرزهای جغرافیایی نیست، منع کودکان از استفاده از اینترنت و دنیای دیجیتال محال و غیرقانونی است.

در حیطه‌ی بین‌المللی کنوانسیون حقوق کودک سازمان ملل متحد به عنوان یکی از قابل قبول‌ترین اسناد حقوق بشری، که در سال ۱۹۸۹ میلادی به تصویب رسیده است و از اسناد لازم‌الاجرا و بسیار مهم مربوط به حقوق بشر است و مورد توافق جامعه‌ی بین‌المللی می‌باشد، سند مدونی از انتظارات جامعه برای حقوق کودکان است که در آن به انواع حقوق کودکان پرداخته شده است. اما در سال‌های بعد با رشد سریع اینترنت و فضای دیجیتال، این سند دیگر کافی و پاسخگو نبود. پس از آن با توجه به لزوم حمایت و صیانت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال از سوی دولت‌ها و سایر نهادهای دولتی و مدنی و سایر متولیان امور کودکان، یونسکو در سال ۱۹۹۹ برای حمایت از حقوق کودکان اعلامیه و طرح اقدام برای حمایت از کودکان را تصویب کرد. یونسف نیز در گزارش سالانه‌ی وضعیت کودکان در سال ۲۰۱۷ میلادی از همه‌ی ذینفعان خواست تا حقوق کودکان را در فضای سایبری تحقق ببخشند. شورای اروپا نیز در سال ۲۰۱۸ میلادی به توصیه‌ی کشورهای عضو، بخشی از استراتژی خود در مورد حقوق کودک را به دستورالعمل‌های احترام، محافظت و تحقق حقوق کودک در محیط دیجیتال اختصاص داد (حسینی‌اکبرنژاد، جواهری‌آراسته، ۱۳۹۹: ۱۱۳).

در ژانویه‌ی ۲۰۱۷ میلادی ویرایش تازه‌ای از کنوانسیون حقوق کودک به عنوان بخشی از گزارش گروه ویژه‌ی حامیان حقوق کودکان در انگلستان منتشر شد. حاصل تحقیقات این گروه این بود که کودکان و والدین هر دو به حمایت بیشتری برای هدایت و راهبری در جهان مجازی نیاز دارند. حقوق ارائه شده در این پیمان‌نامه علاوه بر چگونگی حمایت از کودکان در برابر خطرات احتمالی، به اعمال حقوق قانونی آن‌ها نیز پرداخته است. در واقع آن‌ها معتقدند این قانون باید تأمین‌کننده‌ی این حقوق در محیط دیجیتال نیز باشد. از جمله موارد اشاره شده در این سند بازنگری شده، اجرای قانون حمایت از اطلاعات عمومی در فضای اینترنت، ساده کردن اصطلاحات و شرایط استفاده از نرم‌افزارهای دیجیتال مخصوص کودکان است (کاظمی، ۱۳۹۴: ۴).

لازم به ذکر است که به موجب ماده‌ی ۹ کنوانسیون حقوق کودک، دولت‌های عضو ملزم هستند تا

⁹International Covenant on Civil and Political Rights

تمامی اقدامات قانونی و اجرایی لازم جهت اعمال حقوق شناسایی شده در این کنوانسیون را مورد توجه قرار دهند. این دولت‌ها با توجه به حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اقداماتی از این قبیل را جهت به حداکثر رساندن منابع موجود در چارچوب همکاری‌های بین‌المللی معمول خواهند داشت. ماده‌ی ۱۹ این کنوانسیون، دولت‌ها را مکلف به اتخاذ تدابیر مناسب قانونی، اجرایی، اجتماعی و آموزشی نموده است تا از کودکان در برابر تمامی اشکال خشونت جسمی، روانی، ضرب و جرح یا سوءاستفاده، اهمال، مسامحه‌کاری، بدرفتاری یا استثمار حمایت کند که با توجه به سبک زندگی در عصر جدید، محیط دیجیتال یکی از تهدیدات مهم برای سلامتی کودکان است و ضروری است که دولت‌ها و جوامع مدنی با اعمال قوانین مناسب اقدامات بین‌المللی برای محدودسازی برخی محتواهای مخرب برای کودکان را با همکاری همه‌ی اعضای جامعه‌ی بین‌الملل اتخاذ نمایند.

در کنار این موارد، در تفسیر عمومی شماره ۲۵ منتشره در تاریخ ۲۱ مارس ۲۰۲۱ میلادی، کمیته‌ی حقوق کودک سازمان ملل متحد، یک نهاد حقوق بشری پیمان‌محور، به چگونگی اعمال پیمان‌نامه حقوق کودک توسط دولت‌ها در حوزه‌ی محیط دیجیتال پرداخت. در تنظیم تفسیر عمومی حاضر از مشارکت ۷۰۹ طفل و نوجوان از ۲۸ کشور در مناطق مختلف جغرافیایی بهره گرفته شده و فرآیند نهایی‌سازی آن حدود دو سال به طول انجامید. در کنوانسیون حقوق کودک، چهار اصل عمومی مهم، که عبارت از اصل عدم تبعیض (ماده‌ی ۲)، اصل رعایت مصالح عالیه کودکان (ماده‌ی ۳)، اصل حق بر حیات، رشد و بقا (ماده‌ی ۶)، و اصل حق بر شنیده شدن (ماده‌ی ۱۲) است، شناسایی شده و تمامی حقوق مندرج در کنوانسیون حول این چهار اصل عمومی در گردش است. در نظریه‌ی تفسیری شماره‌ی ۲۵ نیز، در تمامی حقوق کودکان، چهار اصل یادشده مدنظر قرار گرفته است که باید به‌صورت ویژه مورد تفقد قرار گیرد. اصول چهارگانه‌ی کنوانسیون حقوق کودک، یعنی مواد ۲، ۳، ۶ و ۱۲ راهبردهایی هستند که اعمال دیگر مواد کنوانسیون حقوق کودک در حوزه‌ی دنیای دیجیتال باید در پرتوی آن‌ها صورت پذیرد.^{۱۰}

تفسیر عمومی شماره ۲۵ کمیته‌ی حقوق کودک باید در کنار دیگر تفاسیر عمومی، اسناد مصوب، روزهای گفتگوی عمومی و بیانیه‌های شفاهی و ماهوی کمیته‌ی حقوق کودک مورد مذاقه قرار گیرد. اهمیت این تفسیر عمومی در برجسته نمودن تفاوت محیطی است که در سال‌های اخیر حضور کودکان در آن پررنگ شده است (هدایتی، ۱۴۰۱: ۴). حقوق مورد اشاره در این تفسیر عمومی به تفصیل در تفاسیر عمومی و اسناد تکمیلی کمیته‌ی حقوق کودک پیش‌تر مورد توجه قرار گرفته‌اند اما محوریت محیط دیجیتال، کمیته را بر آن داشت تا برای این محیط مبادرت به تکرار و تأکید بر این حقوق نماید. در دوران دیجیتال امروز، دوران کودکی هم‌زمان در محیط‌های آنلاین و آفلاین می‌گذرد، در صورتی که از حقوق کودکان در یک محیط حمایت نشود در محیط دیگر نیز حقوق آن‌ها به خطر می‌افتد. می‌توان راه حل را در مسئول کردن ارائه‌دهندگان و بسترسازان محیط دیجیتال دانست. به بیان دیگر، حمایت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال هزینه‌ای اجتماعی است که فراهم‌آوردگان محیط دیجیتال، از شرکت‌ها گرفته تا والدین و سرپرستان کودک به آن می‌پردازند. بهره‌گیری از رهنمودهای کمیته‌ی حقوق کودک، به عنوان نهاد تخصصی حقوق کودکان در

¹⁰(CRC/C/GC/25, 2021)

سطح جامعه‌ی بین‌المللی، می‌تواند در تضمین حقوق این دسته از اعضای خانواده‌ی بشری بسیار راهگشا باشد.

۶ تکالیف دولت‌ها در حمایت از حقوق کودک در فضای سایبر

امنیت در معنای حقوقی به معنی فقدان خطر نسبت به جان، مال، عرض و حقوق آحاد مردم در جامعه می‌باشد. امنیت از دیگر مؤلفه‌های حق بر سلامت کودک در بستر فضای مجازی است. از مهم‌ترین موارد تهدیدکننده امنیت کودکان در فضای مجازی قرار گرفتن آن‌ها در معرض خشونت‌های مجازی می‌باشد که این امر ضمن اینکه سلامت روان آن‌ها را به شدت تهدید می‌نماید، امکان بهره‌مندی آن‌ها از این فضا را محدود می‌کند. کنوانسیون حقوق کودک در ماده‌ی ۳۴ در خصوص حمایت از کودکان در مقابل پدیده هرزه‌نگاری و پورنوگرافی^{۱۱} و استثمار جنسی، کشورهای عضو را مکلف به حمایت و انجام اقداماتی در سطح ملی و بین‌المللی دانسته است و در ماده ۱۹ حکومت‌ها را موظف کرده است تا با به کارگیری تمام توانایی‌ها و امکانات برای حمایت کودکان از سوء استفاده‌های جنسی، ذهنی و جسمی که در قبال رفتارهای سهل‌گیرانه و عدم مدیریت ایجاد شده است حمایت کنند. همچنین در ماده ۳۲ نیز از ممنوعیت استثمار و بهره‌کشی از کودکان سخن گفته است که نشان دهنده اهمیت حمایت از کودکان در چنین مواردی است تا سلامت جسم و روان کودکان به مخاطره نیافتد. اما بیش‌ترین مخاطرات متوجه دختران است اگرچه پسران نیز از این مخاطرات درمان نیستند.

فرصت‌های موجود برای تحقق حقوق کودکان و حمایت از آنان در محیط دیجیتال مستلزم تمهیدات گسترده تقنینی، اداری و احتیاطی است. دولت‌ها باید مقررات داخلی خود را مرور و در صورت نیاز، مبادرت به روزرسانی یا تقنین مطابق با حقوق مصرح در پیمان‌نامه‌ی حقوق کودک و پروتکل‌های اختیاری آن (پروتکل در خصوص فروش، فحشا و هرزه‌نگاری کودکان و پروتکل در خصوص به کارگیری کودکان در مخاصمات مسلحانه^{۱۲}) کنند. تنقیح مقررات داخلی با توجه به اسناد پیش‌گفته به منظور تضمین حقوق کودکان در محیط دیجیتال است (سیدناصری، درویشی، ۱۴۰۲: ۲۱). از طرف دیگر، حمایت برخط (آنلاین) از کودکان می‌بایست با راهبردها و سیاست‌گذاری‌های جامع دولت‌ها همگام شود. دولت‌ها در نتیجه مکلف هستند نیازهای کودکان کمتر برخوردار یا در معرض خطر را برآورده ساخته و در صورت لزوم اطلاعات مناسب را در اختیار این دسته از کودکان قرار دهند. همچنین، به منظور هماهنگی میان‌بخشی و افزایش بهره‌وری، دولت‌ها باید نهادی را مأمور هماهنگ کردن سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های دولتی کنند. طبیعی است دولت‌ها وظیفه دارند برای تحقق حقوق کودکان در محیط دیجیتال مبادرت به تخصیص منابع انسانی و مالی در این حوزه کنند، زیرا اثرگذاری تقنینی، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در این حوزه مستلزم پوشش حداکثری کودکان است. از دیگر تکالیف مهم دولت‌ها در تحقق حقوق کودکان در محیط دیجیتال، همانا جمع‌آوری داده و پژوهش است. داده‌ها و پژوهش‌های به‌روز برای فهم آثار محیط دیجیتال بر کودکان و ارزیابی اثربخشی

¹¹ Pornography

¹² Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography

مداخلات دولتی بسیار اهمیت دارد. نهادهای حقوق بشری ملی مانند مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک وزارت دادگستری موظف هستند وضعیت حقوق کودکان در محیط دیجیتال را پایش کرده و شکایات کودکان در مورد نقض حقوقشان را دریافت و بررسی کنند. همچنین در صورت وجود دیگر نهادهای پایش مستقل، نهادهای حقوق بشری ملی موظف هستند با این نهادها همکاری کنند (حسینی، ۱۳۹۸: ۳۳-۵۹).

دولت‌ها همچنین مکلف هستند حقوق کودک در محیط دیجیتال را برای همه به طور عام، و برای اشخاصی که به طور مستقیم یا غیرمستقیم با کودکان در ارتباط هستند به طور خاص، اطلاع‌رسانی کنند. همچنین دولت‌ها باید برنامه‌های آموزشی برای کودکان، والدین، سرپرستان قانونی، عموم مردم و مسئولین را تسهیل کنند تا از این طریق دانش عمومی نسبت به فرصت‌ها و چالش‌های حقوق کودکان در محیط دیجیتال را ارتقا بخشند. جامعه مدنی شامل انجمنهای کودکان و نیز سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در حوزه‌ی حقوق کودکان و محیط دیجیتال باید در توسعه، اعمال، پایش و ارزیابی مقررات، سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های مربوط به حقوق کودکان مشارکت فعال داشته باشند. خدمات و محصولات شرکت‌ها و مؤسسات تجاری از جمله شامل مؤسسات غیرانتفاعی، حقوق کودکان در محیط دیجیتال را به طور مستقیم و غیرمستقیم متأثر می‌کنند. در همین راستا بخش تجاری باید حقوق کودکان را رعایت کرده و در صورت نقض این حقوق، جبران خسارت مقتضی کند. دولت‌ها موظف هستند تضمین کنند که بخش تجاری تکالیف خود را ایفا می‌کند. در حوزه‌ی تبلیغات و بازاریابی تجاری، دولت‌ها موظفند مصالح عالی‌ه‌ی کودکان را در بالاترین اولویت قوانین تبلیغاتی و بازاریابی قرار دهند. دولت‌ها در نهایت موظف هستند سازوکارهای قضایی و غیرقضایی جبران خسارت مؤثر و متناسب برای نقض حقوق کودکان در محیط دیجیتال را در دسترس همه‌ی کودکان و سرپرستان قانونی آن‌ها بگذارند.

در حیطه‌ی داخلی نگرشی به قوانین فعلی حاکم در نظام جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که کلیات قوانین و مقررات موجود در نظام حاکمیتی می‌تواند حمایت‌های کلی را از قشر کودک و نوجوان مورد نظر قرار دهد. علاوه بر این حالت کلی، در برخی قوانین از جمله ماده‌ی ۲۸ قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۵/۳/۱۳۸۸ مجلس شورای اسلامی در راستای صیانت از حقوق کودکان در فضای مجازی مقرر شده است: «... دادگاه‌های ایران در موارد زیر نیز صالح به رسیدگی خواهند بود: جرایم رایانه‌ای متضمن سوءاستفاده از اشخاص کمتر از ۱۸ سال، اعم از آن که مرتکب یا بزه‌دیده ایرانی یا غیرایرانی باشد.»

از اواسط دهه‌ی ۸۰ با فراگیری اینترنت، به صورت جدی‌تر به بحث صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی پرداخته شد. به نحوی که وزارت فرهنگ و ارشاد و مرکز رسانه‌های دیجیتال، پلیس فتا و سازمان فناوری اطلاعات اقداماتی ترویجی در این رابطه انجام دادند. در سال ۸۸ که قانون جرایم رایانه‌ای به تصویب رسید، بحث هرزه‌نگاری مرتبط با کودکان و نوجوانان در مواد ۱۴ و ۱۵ آن دیده شد و به دادگاه‌ها صلاحیت داده شد تا بتوانند با موضوعات مربوط به آن برخورد کنند. اما از آن‌جا که در این زمینه نقص مقررات‌گذاری و سیاست‌گذاری دیده می‌شد، مرکز ملی فضای مجازی از سال ۹۲ در گروه‌های کاری مختلف بحث صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی را در دستور کار قرار داد و سند صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی را در سال ۹۵ در کمیسیون عالی محتوای این مرکز به تصویب رساند. با این وجود و به دلیل این که این سند در آن زمان به تصویب شورای عالی فضای مجازی نرسید و در صف تصویب باقی

ماند، در سال ۹۷ و متناسب با شرایط، مورد بازنگری مجدد قرار گرفت و در نهایت در ۱۷ خرداد سال ۱۴۰۰ با هدف ساماندهی فضای مجازی کودک و ایجاد یک زیست‌بوم محافظت شده، توسط شورای عالی فضای مجازی به تصویب نهایی رسید. مطابق این سند باید کلیه سکوها و ارائه‌دهندگان محتوا و خدمات فضای مجازی در مدت یک سال، نسبت به صیانت از داده‌ها، رده‌بندی و تفکیک محتوا و خدمات ویژه‌ی هر رده‌ی سنی از خدمات عمومی اقدام کنند و به موجب این مصوبه همچنین وزارتخانه‌ها مکلف شدند به شکل غیر انحصاری در رابطه با سکوها و خدمات صیانت‌شده برای خردسالان اطلاع‌رسانی کنند و همه‌ی نیازمندی‌های عمومی و ضروری کودک شامل موتور جست‌وجو و شبکه‌های اجتماعی و اپلیکیشن‌ها باید در محیطی امن در دسترس کودکان قرار دهند.

تدوین‌کنندگان به ۹ سیاست کلان برای محافظت از کودکان در برابر آسیب‌های احتمالی فضای مجازی اشاره کرده و در ادامه فعالیت‌های ایجابی خاصی را به برخی نهادهای اجرایی و حاکمیتی واگذار کردند؛ از جمله‌ی این مسئولیت‌ها تولید، مدیریت و نظارت بر تولید محتوایست که افزون بر برخی از وزارتخانه‌ها به بسیج، سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان صداوسیما و وزارت ارشاد نیز واگذار شده است. به طور کلی می‌توان گفت ترویج امنیت محیط دیجیتال برای کودکان از این مهم ناشی می‌شود که در عصر تکنولوژی اینترنت ابزاری مهم است که می‌تواند در خدمت کمک به کودکان جهت دستیابی به حقوق خود از جمله حق آموزش و پرورش، حق آزادی بیان، آزادی تشکل و مشارکت کامل در زندگی اجتماعی، فرهنگی و سیاسی باشد.

۷ نهاد خانواده و حمایت از حقوق کودکان در فضای سایبر

کودکان مهم‌ترین دارایی هر خانواده محسوب می‌شوند و والدین از بدو تولد تلاش می‌کنند فضایی سالم برای رشد و پرورش آنان فراهم کنند. باید گفت خانواده رکن بنیادین پرورش جسمی، روحی و اجتماعی کودک است و تربیت فرزندان از دشوارترین، حساس‌ترین و پرثمرترین وظایف بشری به ویژه والدین است که نتیجه‌ی نهایی آن، هم به خانواده و هم به جامعه بازمی‌گردد. در عصر حاضر محیط دیجیتال نیز عضوی جدایی‌ناپذیر از زندگی کودکان شده است، پس رویکرد سلبی و نادیده گرفتن به معنای پاک کردن صورت مسئله است و باید گفت در عصری که فضای مجازی و امکانات دیجیتال یکی از نیازهای اساسی بشر شده و حتی وسیله‌ای برای امرارمعاش بسیاری از خانواده‌ها به شمار می‌رود، تلاش برای نادیده گرفتن آن تقریباً محال و دور از منطق است.^{۱۳}

امروزه والدین شاهد علاقه‌ی مفرط کودکان به رسانه‌ها و تأثیرپذیری سریع و عمیق آنان هستند که سبب زیان‌های جسمی و روحی جبران‌ناپذیری برای آنان می‌شود. پس چاره‌ای جز این نیست که خانواده‌ها در این فضا نیز همراه کودکان باشند و به آن‌ها کمک کنند شیوه‌ی بهره‌گیری سالم و ایمن از تکنولوژی و محیط دیجیتال را فراگیرند.

امروزه یکی از پدیده‌های نوظهور که بسیاری از کارشناسان فضای مجازی بر وقوع آن باور دارند، شکاف دیجیتال است که منجر به ایجاد فاصله بین اعضای خانواده با یکدیگر، به ویژه والدین و فرزندان می‌شود و

¹³Thuraisingham B, 2010:17-19.

پیامدهای مختلفی همراه دارد. در حقیقت با رشد جایگاه سرگرمی‌های دیجیتال در زندگی کودکان، شاهد رشد سواد دیجیتالی آن‌ها به صورت غیرمستقیم هستیم و افزون بر آن، وقتی کودکان علاوه بر سرگرمی و بازی برای ارتباط با مدرسه و معلم، حضور در کلاس، آموزش، انجام تکالیف و تمرین مجبور هستند از ابزار دیجیتال استفاده کنند، ناخودآگاه مهارت استفاده از این ابزار را هم کسب می‌کنند و ساعت‌ها وقت خود را با آن سپری کرده و بعضاً بهتر و سریع‌تر از والدینشان نیز از آن استفاده می‌کنند و این همان فاصله‌ی اطلاعاتی بین والدین و فرزندان در محیط دیجیتال است که در برخی موارد منجر به ضعف کنترل والدین بر عملکرد فرزندان هنگام کار با ابزار دیجیتال و فضای اینترنت می‌شود^{۱۴}.

باید گفت امروزه کنترل فرزندان از دنیای فیزیکی به دنیای مجازی سوق یافته و نظارت والدین بر فرزندان و روابط آن‌ها با همسالان باید در فضای اینترنت با حساسیت بالایی همراه باشد و این تنها با همراهی والدین با فرزندان است که میسر می‌شود. بهره‌گیری از امتیازات و قابلیت‌های فضای مجازی در رشد و پرورش کودکان برای استفاده‌ی هدفمند از قدرت رسانه بسیار مهم است. خانواده‌ها باید برای درمان ماندن فرزندان از آسیب‌ها رویکردی هدفمند در پیش بگیرند. برای مثال در خانه قانون‌ها و مقررات منطقی و منظمی برای استفاده از ابزار دیجیتال وضع کنند و زمان‌هایی را تعیین کنند تا اعضای خانواده باهم به تماشای تلویزیون یا فیلم سینمایی بنشینند. در بازی‌های رایانه‌ای کودک مشارکت کنند. در فضای مجازی حضور داشته باشند و بخشی از ارتباط خود با کودک را به این فضا منتقل کرده و دوستان آنلاین و آفلاین فرزندان را بشناسند و از برنامه‌های نرم‌افزاری و سایت‌های مورد استفاده‌ی فرزندان مطلع باشند. البته باید گفت جاسوسی از فعالیت‌های فرزندان در دنیای دیجیتال هزینه‌بر و بی‌نتیجه است و بهترین راه همراهی و همدلی است. والدین می‌توانند با الگوسازی مناسب از خود در استفاده از ابزار دیجیتال بهترین تعیین‌کننده‌ی رفتار برای کودکان باشند. در واقع کودک در بخشی از دوران رشد، بیش از هر دوره‌ای از کسانی تقلید می‌کند که پیرامون او قرار دارند، لذا نهادینه کردن برخی از جنبه‌های رفتار اجتماعی در این دوران نیازمند همکاری و همراهی خانواده‌هاست.

تعامل مناسب والدین با کودکان و گفتگوی صمیمانه بهترین راه پذیرش توصیه‌ها و راهنمایی‌های والدین از سوی کودک است. در واقع آموزش صحیح و آگاهی دادن که لازمه آن ارتباط دوسویه بین والدین و فرزندان است، در هدایت صحیح کودکان و نوجوانان بسیار حائز اهمیت است. والدین باید در مورد مسائل روزمره و آشنایی با شبکه‌های اجتماعی با کودک و نوجوان صحبت کنند، حد و مرزها و قوانین را به او بیاموزند و او را از خطرات احتمالی با خبر کنند تا کودک و نوجوان به کمک والدین مسیر صحیح را پیموده و بتواند درست تصمیم بگیرد. پدر و مادر باید به کودک و نوجوان گوشزد کنند که اطلاعات خصوصی را در فضای مجازی منتشر نکنند، صفحات کاربری خود را به دوستان و خانواده محدود کنند و بدانند چت‌های نامناسب، کامنت‌ها و ایمیل‌های توهین‌آمیز ممکن است پیامدهای جبران‌ناپذیری داشته باشند. در کنار همه‌ی این‌ها والدین و مربیان معاصر باید دانش خود نسبت به تکنولوژی و دنیای روز را پیوسته افزایش داده و با بالا بردن سواد دیجیتال خود از خطرات احتمالی محیط دیجیتال مطلع باشند و اقدامات لازم برای ایمن نگه داشتن کودکان

¹⁴Stoilova, Mariya; Livingstone, Sonia; Khazbak, Rana, 2021:10-11.

را انجام دهند. در کنار این موارد، استفاده‌ی ابزاری از تصویر و صدای کودکان برای تبلیغ، مدلینگ، کسب دنبال‌کننده و... نیز بسیار مخاطره‌آمیز است زیرا سلامت روان کودک را در حساس‌ترین سال‌های زندگی او تحت تأثیر قرار می‌دهد و به نوعی نقض حریم خصوصی کودک است.

نکته‌ی مهم دیگر دسته‌بندی محتوایی ویژه‌ی کودکان و نوجوانان است. لازم است والدین و خانواده‌ها بر اختصاص محتواهای متناسب با سن و جنسیت و علایق کودکان حساس باشند. حال آن که محتوای عمومی اینترنت بر این اساس دسته‌بندی نشده است و استفاده از این فضا به شدت نیازمند همراهی و نظارت والدین است. در کشورهای پیشرفته فضای اینترنت کودکان را از اینترنت عمومی مجزا کرده و سیمکارت‌های کودک و نوجوان دارای اینترنت دوستدار کودک و نوجوان است که بر اساس فهرست سفید به گونه‌ای تنظیم شده است که صرفاً امکان دسترسی به سایت‌های مجاز برای کودکان و نوجوانان فراهم است و یا مجموعه‌هایی محتواهای متناسب با سن و جنس و علایق کودکان را دسته‌بندی و پیشنهاد می‌کنند^{۱۵}.

از منظر حقوقی و طبق کنوانسیون حقوق کودک نقض حقوق خصوصی کودک جرم محسوب شده و می‌تواند کودک را در معرض مخاطرات و آسیب‌های جسمانی و روانی در آینده قرار دهد و مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک وزارت دادگستری در بیانیه‌ای از همه‌ی رسانه‌ها به‌ویژه رسانه‌ی ملی خواسته است کنشگران عرصه‌ی حقوق کودک، اشخاص حقیقی و حقوقی حتی والدین و سرپرستان کودکان با احترام به حقوق کودکان و با توجه خاص به مصالح عالی‌ه‌ی کودکان، از انتشار تصاویر آن‌ها با هر هدفی در صفحات شخصی، فضای مجازی، سایت‌های خبری و جراید مکتوب خودداری کنند. در قوانین و کنوانسیون‌های بین‌المللی نیز حقوق کودکان به رسمیت شناخته شده است و در سطح جهان کودکان زمانی که به سن قانونی برسند می‌توانند از والدینشان به دلیل نقض حریم خصوصی شکایت کنند (حسینی‌اکبرنژاد، جواهری‌آراسته، ۱۳۹۹: ۱۱۰) در اینجا نیز ماده‌ی ۳۲ کنوانسیون حقوق کودک، حق کودکان را محترم شمرده و بر حفظ حریم شخصی کودک در برابر تمام اشکال استعمار که هر یک از جنبه‌های رفاه کودک را به مخاطره بیندازد، تأکید دارد. در قانون ایران نیز قوانینی چون قانون حمایت از کودک و نوجوان، از حقوق کودکان حمایت می‌کند و اگر سوءاستفاده از کودکان به حدی باشد که مصداق کودک‌آزاری باشد و منجر به صدمات روحی، روانی و اخلاقی او شود جرم تلقی شده و مورد حمایت قانون قرار می‌گیرد.

۸ نتیجه‌گیری

در دو دهه‌ی گذشته همه‌ی ابعاد زندگی بشر، تحت تأثیر پیشرفت‌های شگرف تکنولوژی و فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات قرار گرفته است. زندگی کودکان که به دلیل حضور زیاد و زود هنگام در محیط دیجیتال «بومیان دیجیتال» نامیده می‌شوند نیز به دنبال این پیشرفت‌ها دچار دگرگونی‌های بی‌سابقه‌ای شده و سرگرمی‌های دیجیتال نقش مهمی در آن یافته است. باید توجه کرد که در این فضای بی‌اتها و پرسرعت خطرات بسیاری کودکان را تهدید می‌کند و شرایطی فراهم می‌شود که حقوق آنان نقض یا محدود گردد. در نتیجه توجه به تکالیف دولت‌ها در حمایت و صیانت حقوق کودکان و رعایت حق بر سلامت کودکان در سطح

¹⁵ Yolanda (Linda) Reid Chassiakos, Jenny Radesky, 2016:23-25.

بین‌المللی و داخلی ضروری است. یکی از اصلی‌ترین مؤلفه‌های حق بر سلامت، حق بر سلامت روان است که از مهم‌ترین مصادیق حقوق کودکان می‌باشد و عوامل مختلفی در تهدید یا تحقق این حق کودکان مؤثرند که فضای مجازی یکی از آنهاست. حق بر سلامت، حق بر آموزش، حق بر امنیت شخصی و حق بر تفریح و سرگرمی، حقوق ملازم با رشد و تعالی کودکان است که در عصر دیجیتال به شدت با محیط دیجیتال مرتبط است. فضای مجازی امروزه به عنوان یک حق و نیز ابزار تحقق سایر حقوق از جمله آزادی بیان و مشارکت و آموزش مورد شناسایی و حمایت قرار گرفته است.

از منظر حقوقی و در سطح بین‌المللی نیز اسناد و اقدامات مهمی در صیانت از حقوق کودکان به چشم می‌خورد. یکی از مهم‌ترین اسناد حقوقی در این زمینه، پیمان‌نامه حقوق کودک سازمان ملل متحد است که در سال ۱۹۸۹ به تصویب رسید. در سال‌های بعد و با پیشرفت اینترنت و رسانه‌های دیجیتال این سند حقوقی مورد بازنگری قرار گرفت و برای حمایت از حقوق کودکان و جلوگیری از تضییع حقوق آن‌ها در محیط مجازی و دیجیتال مفاد جدیدی به آن افزوده شد. از جمله مفاد جدید این پیمان‌نامه اجرای قانون حمایت از اطلاعات عمومی در فضای اینترنت، ساده کردن اصطلاحات و شرایط استفاده از نرم‌افزارهای دیجیتال مخصوص کودکان، تعیین ناظرانی برای مناسب‌سازی مطالب و محتواهای ارائه‌شده از سوی شرکت‌های رسانه‌ای برای کودکان زیر ۱۸ سال و... است.

از جمله اقدامات بین‌المللی دیگر، اعلامیه یونسکو در سال ۱۹۹۹ برای حمایت از حقوق کودکان و طرح اقدام برای حمایت از آنان، گزارش سالانه یونیسف درباره‌ی وضعیت کودکان در سال ۲۰۱۷ میلادی برای تحقق حقوق کودکان در فضای سایبری، توصیه‌ی شورای اروپا در سال ۲۰۱۸ میلادی به کشورهای عضو در محافظت و تحقق حقوق کودک در محیط دیجیتال را می‌توان نام برد. در کنار این موارد در تفسیر عمومی شماره ۲۵ منتشره در تاریخ ۲۱ مارس ۲۰۲۱ میلادی، کمیته‌ی حقوق کودک سازمان ملل متحد یک نهاد حقوق بشری پیمان‌محور، به چگونگی اعمال پیمان‌نامه‌ی حقوق کودک توسط دولت‌ها در حوزه‌ی دیجیتال پرداخت. هدف کمیته از این تفسیر عمومی، ارائه‌ی راهبرد برای تقنین و سیاست‌گذاری در زمینه‌ی تحقق تعهدات دولت‌ها در چارچوب پیمان‌نامه حقوق کودک و پروتکل‌های اختیاری آن در پرتوی فرصت‌ها، مخاطرات و چالش‌های محیط دیجیتال بود. به بیان بهتر، امروز با تفسیر عمومی این کمیته، حقوق کودک نه تنها در محیط آفلاین بلکه در محیط دیجیتال و برخط نیز تضمین می‌شود.

از منظر داخلی علاوه بر این که کلیات قوانین و مقررات جمهوری اسلامی حمایت‌های کلی را از قشر کودک و نوجوان مورد نظر قرار می‌دهد، تصویب سند صیانت از حقوق کودکان و نوجوانان در فضای مجازی با هدف ساماندهی فضای مجازی کودک و ایجاد یک زیست‌بوم محافظت شده، توسط شورای عالی فضای مجازی اقدامی مهم و راهبردی در این زمینه است که در آن به ۹ سیاست کلان برای محافظت از کودکان در برابر آسیب‌های احتمالی فضای مجازی اشاره شده است و تدوین‌کنندگان در ساز و کار تولید، مدیریت و نظارت بر تولید محتوا را به برخی نهادهای اجرایی و حاکمیتی واگذار کرده‌اند.

در کنار همه‌ی ساز و کارهای قانونی خانواده نیز به عنوان یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین نهادها در ایجاد یا کنترل وابستگی کودکان و نوجوانان به فضای مجازی مورد توجه است. لذا نهادینه کردن برخی از جنبه‌های رفتار اجتماعی در دوران کودکی نیازمند همکاری و همراهی خانواده‌هاست. می‌توان نتیجه گرفت که آگاهی

و اطلاع والدین از جنبه‌های مثبت و منفی سرگرمی‌های دیجیتال و حضور کودکان در فضای مجازی بسیار مهم است. آنان باید با تشخیص بازی‌های مفید و مناسب سن و جنس کودکان و شناخت نسبت به مسائل تربیتی و آگاهی نسبت به انواع بازی‌های رایانه‌ای، همواره سواد و اطلاعات دیجیتالی خود را به روز نگه دارند تا بتوانند پاسخگوی پرسش‌ها و نیازهای فرزندان در این عرصه باشند. در این راه نقش فرهنگ‌سازی و اطلاع‌رسانی مناسب برای خانواده‌ها نیز بسیار حائز اهمیت است و باید در دستور کار مراکز فرهنگی و متولیان امر قرار گیرد.

می‌بایست خاطر نشان کرد که تکنولوژی بیشتر از این که ذاتاً فناورانه باشد، ماهیتی اخلاقی، فرهنگی و انسانی دارد و انسان به واسطه‌ی هیپنوتیزم عصر تکنولوژی از فروغی که جوهره‌ی وجودی اوست، دور شده است. البته تکنولوژی به خودی خود مخرب نیست و نحوه‌ی استفاده از آن است که بسیار مهم است و عدم توجه به اخلاق در مواجهه با تکنولوژی در عصر حاضر سبب خلق پلتفرم‌ها و خدماتی از فناوری‌های هوش مصنوعی شده است که خارج از اراده و کنترل بشر است و در آینده‌ای نه چندان دور و با ادامه‌ی این روند شاهد شکل‌گیری نظم نوینی در اجتماع بشری خواهیم بود که در روش مواجهه با جامعه و قانون اثرگذار خواهد بود.

مراجع

- [۱] جلالیان، عسکر (۱۴۰۰). حق کودکان بر محیط زیست سالم در اسناد بین‌الملل (اسناد منتخب). مجله تحقیقات حقوقی بین‌المللی، شماره ۵(۵۳)، صص ۴۰۹-۴۰۱.
- [۲] سلامی، شهرام، زارع اسفیدانی، زهرا، حسنی، سحر، معتمدنژاد، رویا (۱۴۰۱). حق بر سلامت روان کودکان در فضای مجازی در پرتو نظام حقوقی ایران، اسلام و اسناد بین‌المللی حقوق بشر. پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، شماره ۳(۵۵)، صص ۱۳۱-۱۵۹.
- [۳] ابراهیمی، زهرا؛ مشرف‌جوادی، زهرا (۱۳۹۸). اصول حاکم بر حق کودک بر سلامت در نظام بین‌المللی حقوق بشر. فصلنامه‌ی حقوق کودک، شماره ۴(۴)، صص ۱۱۵-۱۴۰.
- [۴] اسماعیلی، محسن (۱۳۸۹). حقوق کودک در برابر رسانه‌ها. خانواده‌پژوهی، شماره ۲۱(۲۱)، صص ۱۲۹-۱۱۵.
- [۵] توتونچیان، مهری؛ سرشار، مینا (۱۳۹۹). حق بر زندگی خانوادگی کودکان در پرتو نظام حقوق بشر. فصلنامه حقوق کودک، شماره ۷(۷)، صص ۱۲۳-۱۰۵.
- [۶] حسینی، محمدرضا (۱۳۹۸). مسئولیت دولت‌ها و سازوکارهای صیانت از حقوق کودک در فضای مجازی. فصلنامه‌ی حقوق کودک، شماره ۴(۴)، صص ۵۹-۳۲.
- [۷] حسینی، هاله؛ جواهری، آراسته (۱۳۹۹). حمایت کیفری از کودکان در مقابل سوءاستفاده در فضای مجازی در قوانین ایران و انگلیس و اسناد بین‌المللی. مجله‌ی پژوهش‌های حقوقی، ۳(۱۹)، صص ۱۰۷-۱۳۲.
- [۸] شریعتی، مریم؛ زمانیان، معصومه، خلیلی، میلاد (۱۴۰۰). انتشار تصاویر کودکان در فضای مجازی و تأثیر آن بر شخصیت‌سازی پیش از بلوغ ایشان در پرتو حقوق ایران و مقررات بین‌المللی، مجله حقوق و مطالعات نوین، ۱(۲)، صص ۳۱-۶۴.
- [۹] صفاری نیا، مهزاد (۱۴۰۱). حق دسترسی کودکان به فضای مجازی از منظر حقوق داخلی و بین‌الملل. حقوق فناوری‌های نوین، ۳(۵)، صص ۱۸۳-۱۹۶.
- [۱۰] کاظمی، سید علی (۱۳۹۴). گزیده‌ی اسناد بین‌المللی، حقوق کودک. چاپ اول. تهران، انتشارات خرسندی.

- [۱۱] مظلوم زاده، آمنه؛ جمال زاده، عبدالرضا، شهایی، رقیه (۱۴۰۰). اصول مرتبط با حقوق کودک در محیط دیجیتال. فصلنامه علمی مطالعات فقه اقتصادی، ۴ (۳)، صص ۵۶-۳۵.
- [۱۲] سیدناصری، محمدمهدی؛ درویشی، سینا (۱۴۰۲). حمایت از حقوق کودکان در مخاصمات مسلحانه بین المللی از منظر حقوق بین الملل بشردوستانه. مجله علمی حقوق و مطالعات نوین، ۳ (۴)، صص ۳۱-۱.
- [۱۳] هدایتی، وحید (۱۴۰۰). تکالیف کلی دولت‌ها در تفسیر عمومی شماره ۲۵ (۲۰۲۱) کمیته حقوق کودک در خصوص حقوق کودکان در محیط دیجیتال. تالار گفتگوی تخصصی حقوقی و سیاسی انجمن ایرانی مطالعات سازمان ملل متحد.
- [14] Unicef (2017). Children in a digital world, THE STATE OF THE WORLD'S CHILDREN.
- [15] Yolanda (Linda) Reid Chassiakos: Jenny Radesky, Dimitri Christakis, Megan A. Moreno (2016). Corinn Cross and COUNCIL ON COMMUNICATIONS AND MEDIA, Children and Adolescents and Digital Media.
- [16] Stoilova, Mariya; Livingston, Sonia; Khazbak, Rana (2021). Investigating Risks and Opportunities for Children in a Digital World: A rapid review of the evidence on children's internet use and outcomes, Innocenti Discussion Papers, no. 2020-03, UNICEF Office of Research - Innocenti, Florence.
- [17] Thuraisingham B. (2010). Protecting Our Children In Cyberspace, Dallas, TX.
- [18] Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography.
- [19] Yolanda (Linda) Reid Chassiakos, Jenny Radesky, Dimitri Christakis, Megan A. Moreno (2016). Corinn Cross and COUNCIL ON COMMUNICATIONS AND MEDIA, Children and Adolescents and Digital Media.
- [20] Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict.
- [21] General comment on children's rights in relation to the digital environment (2021), No.25.
- [22] General comment on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (2013), No.14 (art. 3, para.1).
- [23] General comment on the right of the child to be heard (2009), No.12.
- [24] Goh, C., Pan, G., Seow, P.S., LEE, B.H.Z., Yong, M. (2019). Charting the future of accountability with AI.